

חכמי תימן שגרמו לשינוי מנהגים עתיקים (כבודו של ספר תורה)

פורסם לראשונה בקובץ פעמים 65 (מכון בן צבי, ירושלים תשנ"ה),
עמ' 77-87.

יהדות תימן ידועה כמי ששימרה מנהגים עתיקי יומין שלא השתמרו בקהילות ישראל השונות. אין ספק שאת שימור המנהגים העתיקים יש לזקוף במקרים רבים לחכמי תימן, אשר ידעו להבחין בין מנהג עתיק שהוא מקורי ואמיתי, לבין מנהג חדש שיש עליו עוררין (ולכן נמנעו מלאמצו). ולא עוד אלא שהיו מקרים בהם חכמי תימן, ללא הבדלי גישות, נאבקו כאיש אחד כנגד ניסיונות שנעשו לשנות את המנהג הקדום של יהדות תימן, כמו למשל במנהג התספורת בימי ספירת העומר. באותו מקרה, הרב דוד משרקי, איש האסכולה שדגלה בקליטת השו"ע בתימן, ותלמידו חברו הרב יחיא צאלח, איש האסכולה שדגלה בשימור מנהגי יהדות תימן - שניהם כאחד קמו ועשו מעשה והסתפרו בימי הספירה¹, וזאת כדי להפגין את דבקותם במנהג יהדות תימן, שבשל הקפדתה על כבוד השבת היא נמנעה מלאמץ את מנהג איסור התספורת בימי הספירה, שהוא מנהג מאוחר.

ובכל זאת, חכמי תימן ככל חכמי ישראל שבכל הדורות, גם הם שינו או לפחות גרמו לשינוי מנהגים עתיקים מקוריים ואמיתיים, בשל שיקולים הלכתיים שהיו להם, שיקולים שניתן להסכים עמם או לחלוק עליהם.

ברשימתנו זו נתייחס לשתי דוגמאות. האחת קשורה למנהג הוצאת ספר תורה שני, ומחולל השינוי הוא הר"ד משרקי. והשנייה קשורה לקריאת ההפטרה עם סיום קריאת המפטיר, וגורם השינוי הוא מהרי"ץ, שהוא כאמור ידוע בשימור המנהגים. בשתי הדוגמאות לא נסקור את המקורות התלמודיים והבתר תלמודיים, הואיל וסקירה זו נמצאת ברשימתו של ד"ר טלבי², אלא נסתפק בהתייחסות למנהגי יהודי תימן ולשינויים שחלו בהם, דברים שלא התבררו כל צרכם בדבריו של טלבי.

1 פעולת צדיק ח"ב סי' עו. על שני אישים אלו, הר"ד משרקי ומהרי"ץ, על היחס ביניהם ושיטותיהם, ועל עניין התספורת בימי העומר, ראה יוסף טובי, עיונים במגילת תימן (הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים תשמ"ו), עמ' 187-210.

2 טלבי חיים, השתלשלות מנהגי קריאת התורה בעדות ישראל (חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשנ"ה). [הערת מערכת: לימים הוציא ד"ר טלבי ספר בשם 'וזאת התורה' על כלל הנושא (מוסד הרב קוק, ירושלים תשע"ז), ובו התייחס גם למאמר זה של הרב. כמו כן, הנוסח שנדפס בפועל בקובץ 'פעמים' נערך מעט מהנוסח שנמצא לפניו.]

א. מנהג יהודי תימן היום בהוצאת ספר תורה שני

המנהג הרווח היום אצל יהודי תימן בהוצאת ספר תורה שני הוא כך: עם סיום הקריאה בספר תורה הראשון, גוללים אותו, סוגרים ומניחים אותו על התיבה. בינתיים מוציאים ספר תורה שני מן ההיכל, והציבור עומדים. את ספר התורה השני מובילים אל התיבה ופותחים אותו. בשעה שמניחים את ספר התורה השני על התיבה, נוטלים מעל התיבה את ספר התורה הראשון ומחזירים אותו אל ההיכל, וכשספר התורה השני מוכן לקריאה, הציבור יושבים.

המקורות למנהג הרווח היום מצויים בדברי הר"ד משרקי ובדברי מהרי"ץ. על דעתו של הר"ד משרקי ניתן לעמוד בשתי דרכים: מתוך הערותיו על השו"ע אותן קרא 'שתילי זיתים', ועל ידי התייחסותו להגהות הרמ"א שעל השו"ע. זאת משום שבדרך כלל הוא השמיט את הגהות הרמ"א משום שלדעתו הן מבטאות את מנהגי אשכנז, שיהודי תימן לא נהגו אותם. אולם יש והר"ד משרקי העתיק את הגהות הרמ"א בשלמות או באופן חלקי, כשלדעתו הן תואמות את מנהגי תימן או משום שלדעתו ראוי לאמץ אותן.

במקרה דנן נעמוד על דעתו מתוך קליטתה החלקית של הגהת הרמ"א. לצורך זה נביא תחילה את ההלכה שנפסקה בשו"ע על ידי ר"י קארו, ואחריה נביא את הגהת הרמ"א בשלמותה; ורק לאחר מכן נראה איזה חלק הר"ד משרקי קלט ממנה:

ביום שיש בו ספר תורה, לא יפתחו השני ולא יסירו המפה עד שיגללו הראשון (-עד כאן הלכת ר"י קארו).

הגה (-של הרמ"א): ואין מסלקין הראשונה (-התורה, כלומר הספר הראשון) עד שכבר הניחו השנייה (-הספר השני) על השולחן, שלא יסיחו דעתן מן המצוות. ומוציאין שני הספרים כאחת, ותופסין השנייה עד אחר שקראו בראשונה.³

והנה הר"ד משרקי העתיק את דברי ר"י קארו, וחלק מהגהת הרמ"א: 'ואין מסלקין הראשונה עד שכבר הניחו השנייה על השולחן, שלא יסיחו דעתן מן המצוות',⁴ אולם הוא השמיט את החלק השני של ההגה שבו הרמ"א ציין שלפי מנהג אשכנז, ביום שקוראים בשני ספרי תורה מוציאים שני הספרים כאחת, ותופסין את ספר התורה השני עד אשר קראו בראשון. אמנם לא בכדי הר"ד משרקי השמיט מנהג זה, הואיל ויהודי תימן כפי שנראה להלן נהגו להוציא רק ספר תורה אחד, ורק לאחר שקראו בו הוציאו את השני.

3 שו"ע או"ח קמז, ח.

4 שתילי זיתים, או"ח קמז, ת. ככלל, הר"ד משרקי הסתייג בהקדמתו מהגהות הרמ"א, שלדעתו הן פוגעות במטרת האחדות שר"י קארו רצה להשיג על ידי כך שחיבר את השו"ע. על הפולמוס בגין השמטותי החלקיות את הגהות הרמ"א, ראה מאמרי 'השולחן ערוך כגורם שהשריד את הרמב"ם בתימן', בתוך קובץ לראש יוסף (בעריכת יוסף טובי, הוצאת אפיקים, ירושלים תשנ"ה), עמ' 394 הערה 38.

אולם קליטתו החלקית של הר"ד משרקי את הגהת הרמ"א בעניין זה באה ללמדנו שלאחר שגמרו לקרוא בספר הראשון אין להחזירו להיכל, אלא יש להקדים ולהוציא ספר תורה שני ולהניחו על התיבה ליד הספר הראשון, ורק אז יש להחזיר את ספר התורה הראשון להיכל. כדי שלא יראה הדבר שמסיחים את הדעת מן המצוות כלומר מן הספר הראשון. ואמנם כיוצא בזה אנו מוצאים בדברי מהרי"ץ בסידורו 'עץ חיים':⁵

ביום שיש בו שני ספרי תורה לא יפתחו השני ולא יסירו המפה עד שיגללו הראשון (-זו הלכת הר"י קארו). וכתב רמ"א, ואין מסלקין הראשונה עד שכבר הניחו השנייה, ומוציאין שני הספרים כאחת ותופסין בשנייה עד שקראו בראשונה עכ"ל (-של הרמ"א). ומנהגו (-יהודי תימן) שלא להוציא השני עד שיגמרו הקריאה בראשון (=כלומר שיש להוציא ספר שני רק לאחר שקראו בראשון, ולא להוציא שני הספרים ביחד). אולי נהגו כן (-שלא כמנהג אשכנז), שלא נמצא הדבר (-מנהג אשכנז) מפורש בגמרא בבלי (-כי בירושלמי מפורש כמנהג תימן) וגם הרמב"ם לא זכרו (-את מנהג אשכנז במפורש, ורק אולי רמז אודותיו). ויש ראייה (-למנהג תימן) מס' כה סעיף יא (-בשו"ע או"ח) שלא יוציא תפילה של ראש מהתיק עד שכבר הניח הראשונה, עיין שם.

שלא כהר"ד משרקי, מהרי"ץ העתיק את כל הגהת הרמ"א, אבל גם הוא דחה את חלקה השני שבו צוין מנהג אשכנז להוציא את שני הספרים כאחד. אמנם דחייתו מלווה בהנמקה, אלא שיש לומר שהנמקתו היא משונה, זאת משום שמהרי"ץ מצא לנכון להסביר מדוע אין מנהג יהודי תימן כמנהג אשכנז. לדבריו, משום שמנהג יהודי אשכנז לא בא זכרו במפורש בגמרא הבבלי, ושגם הרמב"ם לא הזכירו. כמו כן מהרי"ץ מצא לנכון לתת ראייה למנהג יהודי תימן שאין מוציאין את שני הספרים כאחת, כמו שאין מוציאים מן הנרתיק את התפילה של הראש לפני שגמרו להניח תפילה של יד.

אולם יש להודות שהנמקתו זו של מהרי"ץ אומרת דרשני, כי על פניה נראה שמהרי"ץ בא לתת טעם למנהג יהודי תימן שמוציאין ספר שני רק לאחר שגמרו לקרוא בספר הראשון, וטעמו הוא משום שעניין הוצאת ספר שני לא מפורש בתלמוד הבבלי, ומשום שהרמב"ם לא זכר מנהג זה של סדר הוצאת ספר תורה שני (שלא כפי שהסברנו לעיל). ונימוק נוסף, משום שיש ראייה למנהג יהודי תימן מן השו"ע מעניין הנחת תפילין.

אך חייבים לומר שלא זו כוונתו של מהרי"ץ, שהרי דווקא מנהג תימן מבוסס על הירושלמי,⁶ מקור שקשה לומר שהוא נעלם ממהרי"ץ, וזאת משום שהוא מופיע גם בירושלמי יומא וגם בירושלמי סוטה.⁷ מקור זה הובא במקורות שמהרי"ץ לא מש מהם, כמו ה'דרכי משה' (לרמ"א)⁸

5 (הוצאת חסיד, ירושלים תשכ"ב) ח"א, דף סה ב.

6 יהודה רצהבי, במעגלות תימן (תל אביב תשמ"ח) עמ' 27. וראה בירור מקיף ברשימתו של טלבי.

7 ירושלמי יומא ז, א; סוטה ז, ו.

8 דרכי משה או"ח קמז, ה.

וה'מגן אברהם'⁹ - שניהם ציינו את המנהג ואת מקורו בירושלמי, והוסיפו שהמנהג שנזכר בירושלמי אינו תואם את מנהג אשכנז. זאת ועוד: קשה לומר שנעלמו ממהרי"ץ גם דברי הרמב"ם שהזכיר במפורש את המנהג שנהגו בו בתימן, שכן הרמב"ם כתב כך¹⁰:

בכל יום שמוציאין שני ספרים או שלושה - אם הוציאו זה אחר זה, כשמתזיר את הראשון אומר קדיש ומוציא את השני. וכשמחזיר את האחרון אומר קדיש.

הרי שהרמב"ם לא הזכיר במפורש את מנהג אשכנז שמוציאים את שני הספרים כאחד, ורק ניתן לדייק מדבריו שיש מנהג כזה ואפשרות כזו; ולהיפך, הוא הזכיר את מנהג תימן במפורש. אדרבה, העובדה שהרמב"ם התייחס במפורש למנהג שהיה בתימן ולא פירש את המנהג האחר, משמעותה שהוא העדיף את המנהג שמוציאין כל ספר בפני עצמו, כמנהג תימן הקדום (ובעניין זה צדק טלבי).

ולכן לדעתנו מהרי"ץ בדבריו מצא לנכון לנמק מדוע אין מנהגנו כמנהג אשכנז, והוא נימק זאת בעובדה שלא בא זכרו של המנהג האשכנזי גם לא בגמרא הבבלי, וזאת כשהמנהג שבירושלמי כאמור הוא שונה ממנהג אשכנז; ולא ברמב"ם¹¹; וגם משום שמנהג תימן בספר תורה תואם את המנהג בעניין הנחת תפילין.

אלא שעדיין צריכים אנו למודעי, מדוע נזקק מהרי"ץ לנמק הנמקה כזו שהיא על דרך השלילה. שהרי הנמקתו מעידה על חוסר הביסוס שיש למנהג אשכנז יותר משהיא מבססת את מנהג תימן? התשובה לכך היא שגישתו השמרנית של מהרי"ץ היא שגרמה לו לנמק הנמקה התנצלותית כזו. שהרי רבו-חברו הר"ד משרקי שינה במשהו את מנהג תימן בשל השפעת חכמי אשכנז, כי המנהג הקדום בתימן היה (כפי שנראה להלן) שלאחר שגמרו לקרוא בספר תורה הראשון החזירוהו להיכל, ואז הוציאו את הספר השני. והר"ד משרקי חשש שיש בזה פגיעה בכבוד הספר הראשון, זאת משום שהוא אימץ את דברי הרמב"ם שיש באקט כזה הסחת דעת מן המצוות.

לכן מהרי"ץ מצא לנכון להסביר מדוע הר"ד משרקי והוא לא שינו לחלוטין את מנהג תימן ולא אימצו את מנהג אשכנז כולו, כפי שעשו זאת הספרדים¹² שמוציאין את שני הספרים ביחד; ועל כך באה הנמקתו שלמנהג אשכנז אין מקורות מפורשים. ולא עוד, אלא שאם באנו לחוש למנהג אשכנז בגלל כבוד המצוות, הרי שלדעת מהרי"ץ יש דווקא להסתייע מן ההלכה בעניין

9 או"ח קמז, ס"ק יא.

10 הל' תפילה יג, טו.

11 לפי הסברנו בדברי מהרי"ץ, טלבי הוא שלא דק, בשעה שציינ בהערה 26 שמהרי"ץ לא דק כשכתב שהרמב"ם לא הזכיר את מנהג תימן. כי כפי שהוכחנו, כוונת מהרי"ץ שהרמב"ם לא הזכיר במפורש את מנהג אשכנז. זאת ועוד: אילו היינו מפרשים את דברי מהרי"ץ כפי שהבין טלבי, היינו עושים את מהרי"ץ כמי שנעלמו ממנו מקורות רבים ושכיחים - ירושלמי, רמב"ם, דרכי משה ומג"א.

12 כף החיים או"ח קמז ס"ק מג. כמו כן עיין ילקוט יוסף ח"ב (ירושלים תש"ן), עמ' רב, הערה ג.

הנחת תפילין, שאין מוציאים את התפילין שליד ושל ראש ביחד מן הנרתיק, אלא קודם כל מוציאים תפילה של יד ומניחים אותה, ולאחר מכן מוציאים תפילה של ראש ומניחים אותה. ואפשר שמהרי"ץ בהנמקתו זו רצה למנוע ניסיון לשנות לחלוטין את מנהג יהודי תימן בהוצאת ספר תורה שני, באופן שיוציאו את שני הספרים כאחד כמנהג האשכנזים והספרדים.

סיכום

מנהג תימן המקורי הוא היפך מנהג אשכנז, בכך שמחזירים את ספר התורה הראשון להיכל ורק לאחר מכן מוציאים את הספר השני; בעוד שמנהג אשכנז הוא שמוציאים את שני הספרים כאחד. אלא שהר"ד משרקי מצא לנכון לקלוט משהו ממנהג אשכנז, ששני הספרים יהיו יחד על התיבה, כדי שלא יסיחו דעתם מן המצוות. לכן הוא הורה שאין מסלקים את הספר הראשון מן התיבה עד שיביאו את השני ויניחו אותו ליד הראשון, ובעקבותיו הלך מהרי"ץ בעניין זה.

ב. המנהג הקדום בתימן

כאמור, מהר"ד משרקי שינה במשהו את המנהג הקדום, שלפיו היו קודם כל מחזירים את ספר התורה הראשון ואחר כך מוציאים את ספר התורה השני, כמו שנאמר בירושלמי. דבר זה מפורש בסידורי תימן הקדומים¹³, והוא שרד הלכה למעשה אצל יהודי עדן, כפי שהובא בספר 'נחלת יוסף' להרב שמואל בן יוסף ישועה שהיה רבה של יהדות עדן במאה ה-19.

עיון בספר 'נחלת יוסף' מלמדנו שגם יהדות עדן עמדה בפני השפעת המנהג האשכנזי, באמצעות מבקרים ארץ ישראלים שהיו אצלם ואשר תמיהו על יהודי עדן שמנהגם אינו תואם את אשר נפסק בשו"ע, שהוא תורת ארץ ישראל של המאה ה-16. הר"ש בן יוסף ישועה נאבק עמם, ושמר בגאווה על המנהג התימני הקדום, שהוא שריד של המנהג הארץ ישראלי הקדום. להלן קטע מדבריו:¹⁴

מנהגנו ביום שמוציאין שני ספרי תורה או שלוש, אין מוציאין אותם בבת אחת (-היפך מנהג אשכנז). אלא מוציאין הראשון וקורין בו חובת היום, ומחזירין אותו להיכל ואומרים קדיש, ואחר כך מוציאין את השני. וכן איתא בירושלמי שאין להוציא השנייה מהארון עד שמחזיר הראשונה למקומה, וכן כתוב במסכת סופרים פ"א. אבל הרמ"א כתב בשם אור זרוע שאין מסלקין הראשונה עד שכבר הניחו השנייה על השולחן,

13 'תכלאל קדמונים' (על פי כתבי ר"י בשירי, מהדורת צילום, י' חובארה, ירושלים התשכ"ד) דפים כח ב; מד א; מו ב. יש לציין שגם בתכלאל מהר"י ונה, שיש בו השפעה ניכרת ממנהגי השו"ע ומהמקובלים, בכל זאת בעניין שני ס"ת הוא ציין את המנהג הקדום. לעומת זאת בתכלאל משתא-שבזי אין דברים מבוארים בעניין זה.

14 נחלת יוסף (ירושלים התשמ"ה) ח"ב, מנהגים ב, ב. המקור שיש בו הפולמוס של ר"י ישועה עם מבקריו מארץ ישראל, הובא ברשימתו של טלבי, אך לא עשה השוואה בינו לבין מהרי"ץ.

שלא יסיחו דעתן מן המצוות, ומוציאין שני הספרים כאחד ותופסין השנייה עד שקראו בראשונה, וזהו כמנהג ארץ ישראל וכמעט גם בכל הארצות.

מדבריו של הר"ש בן יוסף ישועה למדנו, שהוא לא כהר"ד משרקי ולא כמהרי"ץ, לא שינה את המנהג העתיק בכלום, ולא אימץ (גם לא באופן חלקי) את המנהג האשכנזי שבו שני ספרים מונחים בשלב מסוים על התיבה ביחד. אלא נשאר נאמן למנהג שבא זכרו בירושלמי ובהרמב"ם, שקודם כול מחזירים את הספר הראשון, ואחר כך מוציאים את השני. לצורך זה הוא הביא את דברי המגן אברהם שהסתייג מהמנהג שהרמ"א הזכירו והביא מקורות ונימוקים להסתייגותו. והר"ש בן יוסף ישועה הוסיף:

ובזה נתחזק מנהגינו, גם בזה סילקנו מעלינו תלונת החכמים הבאים משאר ארצות, כי פעם אחת באו לכאן שני חכמים מארץ ישראל, וכשראו מנהגנו כנזכר לעיל צווחו למה אנו משנים דין הכתוב בשו"ע או"ח סי' קמז ס"ח בהגהה. וכשהראיתי להם הדין מפורש בירושלמי, נחו. אז אמרתי להם, 'אנחנו הירושלמים, ואתם לא'. תמהו זה לזה. אמרתי להם, אתם הירושלמים עזבתם דין ערוך בתלמוד ירושלמי, ותלכו אחרי האחרונים, ואנחנו התימנים לא עזבנו הירושלמי, וזו היא תשובה שאין לה פירכא.

לסיכום

נמצאנו למדים, שהיו חלקים בקרב יהדות תימן שנשארו נאמנים למנהג המקורי שבתום הקריאה בספר תורה הראשון החזירוהו להיכל, ורק אז הוציאו את הספר השני כדי לקרוא בו, וכך את השלישי. הללו הבינו שהמנהג האשכנזי שונה בתכלית מן המנהג התימני ולא אימצוהו, גם לא חלקים ממנו.

אולם דווקא חכמי יהדות צנעא במאה ה-18, הר"ד משרקי ומהרי"ץ, נראה בעיניהם חלק מהמנהג האשכנזי, לפיו עם תום הקריאה בספר הראשון יש להניח את הספר השני יחד עמו בתיבה, ולכן שינו במידה מסוימת את מנהג תימן.

ג. מתי קוראים את הפטרה (נביא)?

אף זו הלכה שאין עליה עוררין, שאין המפטיר רשאי להפטיר בנביא עד שייגלל ספר תורה. הלכה זו מקורה בתלמוד¹⁵, והובאה ברמב"ם¹⁶ ובשו"ע¹⁷. שני טעמים נאמרו להלכה זו: לדעת רש"י -

כדי שלא יהו הגוללים טרודים לשמוע הפטרה מפי המפטיר¹⁸.

15 בבלי סוטה לט ב.

16 הל' תפילה יב, יג.

17 או"ח קמז, ז.

18 סוטה לט ב ד"ה עד שתיגלל.

ולדעת רבי צדקיה הרופא -

הטעם דאיכא ביזיון לספר תורה שלא נגלל עדיין והן קוראין בנביא... דאיכא ביזיון לספר תורה שלא נגלל עדיין והן קוראין בציבור, כדאמר ביומא 'ונייתי ספר תורה אחרינא וניקרא ביה', ומשני 'משום פגמו של ראשון'. ואם בספר תורה [אחר] אסור לקרוא כל זמן שהראשון פתוח, משום פגם דראשון - כל שכן דאסור להפטיר בנביא עד שייגלל ספר תורה¹⁹.

בעניין זה ניתן לראות מהמקורות שהובאו ברשימתו של טלבי, שהיו שני מנהגים עתיקים: האחד שגוללים את הספר וסוגרים אותו, ומניחים אותו עד לסיום ההפטרה, כשאת ההפטרה הפטירו רק אחרי הגלילה; והמנהג האחר הוא, שלאחר שקראו בספר תורה גללוהו והחזירוהו להיכל, ורק לאחר מכן קראו את ההפטרה. וכזה היה המנהג הקדום בתימן²⁰.

והנה בעניין זה מנהג תימן השתנה, והדבר עדיין טעון בירור ממתני, וכיצד. לפי שעה ברשימתנו זו נסתפק בבירור השינוי שהתחולל בקרב יהודי תימן (- קהילת צנעא), שאמונים על פסקי מהרי"ץ (-'בלדי'). הללו נוהגים עד היום שעם תום קריאת המפטיר בספר תורה מכסים במטפחת את יריעות ספר התורה כשעדיין הוא פתוח. הקורא בנביא מברך על ההפטרה ומתחיל לקרוא בנביא, ואז החזן והגולל גוללים את ספר התורה וסוגרים אותו, תוך כדי הקריאה בנביא. ומנהג זה אינו לפי רש"י ולא לפי רבי צדקיה הרופא²¹.

כל זאת למרות שמהרי"ץ הביא ב'עץ חיים' את ההלכה שאין הקורא בנביא קורא עד שייגללו את ספר התורה. כיצד קרה שינוי זה?

התשובה לכך היא בגלל מהרי"ץ. שכן מהרי"ץ לאחר שהביא את ההלכה שאין הקורא בנביא קורא עד שייגללו את ספר התורה, הוא הביא הלכה מספר 'חמדת ימים' (שהיה חביב אצל מהרי"ץ ורבות הוא מצטט ממנו), ולפי אותה הלכה אסור להפסיק בדברי פיוט בין המפטיר לנביא, כדי שהנביא ייסמך לקריאת התורה ויהיה טפל לה. ומכוח הלכת 'חמדת ימים' אסר מהרי"ץ לומר "מה רב טובך" בין המפטיר לקריאה בנביא²², למרות שבעבר נהגו יהודי תימן

19 שיבולי הלקט פ, עיין בית יוסף או"ח רפד, שדחה את ראייתו של שיבולי הלקט. ונראה שיש בין שיבולי הלקט ובין בית יוסף הבדלים לגבי החשש לפגם הספר הראשון.

20 משה גברא, מחקרים בסידורי תימן (תשמ"ט), עמ' ט.

21 תכלאל עץ חיים השלם (בעריכת הרב שמעון צאלח, ירושלים תשל"א), כרך א דף ריב א, הערות. הר"ש צאלח בהערותיו שם נדחק ביותר ללמד זכות על המנהג שרווח היום, בגלל מהרי"ץ, שקוראים בנביא לפני שגללו את הספר תורה.

22 עץ חיים דף קלט א. ועיין יוסף טובי ב'עיונים' הנ"ל עמ' 115 שם הוא הסביר את התופעה שחכמי תימן, לרבות מהרי"ץ, הרבו להשתמש בספרים שמחבריהם היו נגועים בשבתאות, לרבות ספר חמדת ימים.

לומר כל הסדר הארוך שנאמר בזמן הכנסת ספר תורה להיכל, ורק לאחר מכן היו קוראים בנביא, ולא חֲשֵׁשׁוּ לְחֲשֵׁשׁוּ של חמדת ימים²³. וכך הם דברי מהרי"ץ:

אין המפטיר רשאי להתחיל ברכות ההפטרה עד שיגמור הגולל לגלול ספר תורה, כדי שלא ייטרד החזן והגולל לשמוע הברכות (פוסקים]- זהו פירושו של רש"י דלעיל; אלא שרש"י התייחס להפטרה, ו'חמדת ימים' עליו מסתמך מהרי"ץ הרחיב את העניין גם לברכות]). לא יפסיק לקרוא לחתן בין קריאת המפטיר בספר תורה להפטרה (חמדת ימים [-שם ע"ג]). ומכאן תבין (-חידושו ההלכתי של מהרי"ץ על בסיס ההלכה של חמדת ימים) דלאו שפיר עבדי אותם קצת שאחר גמר קריאת המפטיר בספר תורה, אומרים הציבור 'מה רב טובך וכו', דוודאי הווי הפסק. ועוד, דלא נתקנה קריאת המפטיר רק מפני כבוד התורה, שלא יהא הנביא חולק רשות לעצמו, רק יהיה טפל אל התורה. ואלו שמפסיקים, הא ודאי לא מינכרא מילתא דמפני כבוד התורה קרא המפטיר, וראוי לבטלו.

דברי מהרי"ץ אלו צריכים עיון, כי נראה מהם שהוא דוחה את מנהגם של אלה שאמרו "מה רב טובך" בין המפטיר ובין הקריאה בנביא, משני נימוקים: א) הפסק; ב) כבוד התורה. אשר לנימוק הראשון, הדבר תמוה, שהרי בין קורא לקורא בקריאת התורה, מעשים שבכל יום שמפסיקים באמירת מי שבירך, או באמירת פיוט לכבוד החתן לפני עלותו לתורה. ואשר לנימוק השני, אכן בגמרא²⁴ חייבו את הקורא בנביא שיקרא בתורה תחילה (-מפטיר) מפני כבוד התורה, כלומר כדי שלא יהיה כבוד הנביא שווה לכבוד התורה אלא יהא נטפל לתורה. ואם מהרי"ץ חשש שההפסקה בין המפטיר לנביא על ידי אמירת "מה רב טובך" תפגע בכבוד התורה בכך שיחשבו שקריאת הנביא חולקת היא רשות לעצמה - מדוע בתשובתו²⁵ הוא נתן הכשר למנהג שקריאת המפטיר תיעשה על ידי גדול, וקריאת הנביא תיעשה על ידי קטן?! אתמהה! תשובה שהיא מצד עצמה תמוהה, גם ללא הסתירה שיש בדברי מהרי"ץ.

לאור כל זאת נראה, שמהרי"ץ חידש חידוש הלכתי שאימצו מספר 'חמדת ימים', חידוש שאבותינו הקדומים לא חששו לו, וחידוש זה הוא שגרם לשינוי במנהג אצל חלק מיהודי תימן, שינוי שהפך את מנהגם דהיום 'ללא בית אב', לא כמר ולא כמר; ועוד גרם לכך שגם חידושו ההלכתי של מהרי"ץ וגם שיטתו בעניין הקריאה בנביא וכבוד התורה צריכים עיון.

23 תכלאל משתא-שבזי (מהדורת צילום, בנימין בן ר' סעדיה עווד יפת, ירושלים התשמ"ו), ח"א עמ' עד-עו. כן עיין שם במבוא לתכלאל זה (אין עימוד למבוא), בו הוכחתי שבאופן כללי, תכלאל משתא-שבזי יותר מקורי מתכלאל עץ חיים למהרי"ץ (שידוע כמי ששימר את מנהגי תימן), וזו אחת הדוגמאות שנזכרו במבוא.

24 מגילה כג א.

25 פעולת צדיק ח"ג סי' רסב. ועיין בבית יוסף או"ח רפב, ד"ה ובתשובה אשכנזית מצאתי.

סיכום

נמצאנו למדים, שחכמי תימן גם הם נחשפו לשיטות הלכתיות שהן שונות מהשיטות ההלכתיות שעמדו ביסוד מנהגיהם הקדומים והמקוריים. בדרך כלל חכמי תימן העדיפו את הישן על פני החדש, אך נמצאו מחכמי תימן שהעדיפו משהו מן החדש על פני הישן, וגרמו לשינוי מהותי במנהגי תימן הקדומים והמקוריים.